

นิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ

THE BUDDHIST INTEGRATED CULTURAL ECOLOGY

ณฤณี ศรีสุข*

Narunee Srisuk

Received: 2021-04-01

Revised: 2021-04-29

Accepted: 2021-04-30

บทคัดย่อ

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนในพระพุทธศาสนา มีความหมายถึงสิ่งที่เรียกว่า บริหารหรือบริวาร คือ สิ่งที่อยู่แวดล้อมกันทั้งสิ่งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์

ประเภทของระบบนิเวศในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ (1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติ แบ่งเป็นระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต ได้แก่ อุดุนิยาม และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต ได้แก่ พืชนิยาม และจิตนิยาม และ (2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม แบ่งเป็นระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม และระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม

รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ มี 2 ด้าน คือ รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการภายนอกตามหลักสัปปายะ 7 และรูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการภายในตามหลักภาวนา 4 มีเป้าหมาย 2 ประการ คือ เป้าหมายทางกาย ได้แก่ ปัจจัย 4 และเป้าหมายทางใจ ได้แก่ ผัสสะ 6 เพื่อจัดถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ให้เป็นปฏิรูปเทศ

คำสำคัญ: นิเวศวิทยาวัฒนธรรม, พุทธบูรณาการ

ABSTRACT

The study revealed that the concept of cultural ecology is the derived from the anthropology that concerning about the socio-cultural change. It focuses on the environmental influence as the determination of the evolution of social culture. According to the Buddhist concept, the cultural ecology refers to the material and non-material requisites of Buddhist monks that result for living and spiritual development.

The Buddhist ecosystem can be classified into 2 kinds as follows: 1) The Natural Ecosystems – it divides into five categories as (1) Abiotic Natural Ecosystems, (2) Physical Laws, (3) Biotic Natural Ecosystems, (4) Biological Laws and (5) Psychic Laws and 2) The Cultural

* อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, เบอร์โทร 095-4493650, E-mail: narunee2533@gmail.com

Ecosystem: it is classified into two systems as (1) the Material Culture Ecosystems and (2) the Non-Material Culture Ecosystems.

According to the model of Buddhist integrated cultural ecology, it is classified into two aspects as 1) the external ecosystem and 2) the internal ecosystems. The external ecosystems refer to the seven beneficial or advantageous conditions and the internal ecosystems refer to the four cultivations. There are two targets of developing viz. physical development and mental development.

Keywords: cultural ecology, the Buddhist integrated

1. บทนำ

มนุษย์ดำรงชีพอยู่ร่วมกับธรรมชาติเช่นเดียวกับสรรพสัตว์ทั้งหลาย แต่การดำรงชีพของมนุษย์แตกต่างจากสัตว์อื่นก็คือ มีความสามารถในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ทำให้มนุษย์มีความสามารถในการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติแวดล้อมได้ เรียกว่า “วัฒนธรรม” วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมักจะทวีความซับซ้อนในการพัฒนาขีดความสามารถเพิ่มขึ้น ทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “เทคโนโลยี” ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาสังคมจนเจริญก้าวหน้ามาจนถึงปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม จากผลการพัฒนาที่ผ่านมา ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อมเริ่มเสถียรลดลง ประกอบกับจำนวนประชากรที่เพิ่มมากขึ้น และการบริโภคใช้สอยธรรมชาติจนทำให้เกิดภาวะสิ่งแวดล้อมเป็นพิษทั้งในดิน น้ำ ป่า อากาศ ธรรมชาติ ในยุคปัจจุบันได้เข้าสู่ยุควิกฤติ และอาจจะก้าวเดินไปสู่ความหายนะของโลกในที่สุด ถึงกระนั้น เราไม่อาจแยกขาดจากสิ่งแวดล้อมที่เป็นธรรมชาติได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “สิ่งแวดล้อม คือที่ที่เราทุกคนอาศัยอยู่และการพัฒนา ก็คือ สิ่งที่เราทุกคนพยายามที่จะปรับปรุงที่อยู่อาศัยของเรา แต่ทั้งสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาจะต้องแยกออกจากกันอย่างชัดเจน” ดังนั้น มนุษย์จะต้องเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ใหม่ในการปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่สมดุล โดยใช้องค์ความรู้ในเรื่องนี้ไว้ เนื่องจากความรู้เรื่องนิเวศวิทยาเป็นศาสตร์สมัยใหม่ที่กำลังศึกษาถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับการดำรงชีวิตในสภาพแวดล้อมธรรมชาติ¹

นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญด้านการผสมกลมกลืนอย่างมีดุลยภาพของระบบนิเวศ (Ecologic Harmony) มีการสร้างระบบใหม่บนพื้นฐานของการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยถือว่าเป็นเป้าหมายสูงสุด คือ การสร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ การพัฒนาความเจริญทางด้านวัตถุควรดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาความเจริญทางด้านจิตใจ ความเจริญทางเทคโนโลยีมีผลทั้งในด้านบวก (Positive) และด้านลบ (Negative) จึงควรใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวัง พร้อมทั้งยึดถือหลักการที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีปริมาณจำกัด ความสามารถในการรองรับของระบบนิเวศ (Natural Carrying Capacity) ความสามารถในการดูดซับมลภาวะมีขีดจำกัด

¹ “The ‘environment’ is where we live; and development is what we all do in attempting to improve our lot within that abode. The two are inseparable”. United Nations Environment Programme, **Global Environment Outlook GEO environment for development 4**, United Nation Environment Programme in 2007, (Valletta: Progress Press LTD, 2007), p. 34.

(Tolerant Limit) การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความหมายถึงต่อการส่งมอบมรดกธรรมชาติ (Natural Heritage) ให้แก่คนรุ่นต่อไป (Next Generation²)

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) มีพัฒนาการมาจากแนวความคิดทางมานุษยวิทยาในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดแบบประวัติศาสตร์เฉพาะกรณีของฟรานซ์ โบแอส (Franz Bosa) หรือแนวคิดแบบหน้าที่นิยมของ เอ.อาร์.เรดคลิฟฟ์-บราวน์ (A.R. Radcliffe Brown) และโบรนิสลอฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) นั้น ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการต่อต้านข้อสรุปของนักทฤษฎีวิวัฒนาการในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ซึ่งส่งผลให้ทฤษฎีวิวัฒนาการเสื่อมความนิยมลงไปเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม หลักจากปี ค.ศ. 1940 (พ.ศ. 2483) เป็นต้นมา ได้มีนักมานุษยวิทยาอเมริกันกลุ่มหนึ่งหันกลับมาสนใจทฤษฎีวิวัฒนาการ และพยายามนำเอาทฤษฎีวิวัฒนาการมาประยุกต์ใช้เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural ecology) จึงเป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม จูเลียน สจิวัด (Julian Steward) นักมานุษยวิทยาอเมริกัน ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัต หรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญ คือ เทคโนโลยีการผลิต โครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไข³

พระพุทธศาสนามีโลกทัศน์และแสดงท่าทีต่อธรรมชาติในฐานะที่แตกต่างจากแนวคิดทางตะวันตกในแง่ของการจัดการสิ่งแวดล้อม และการใช้วัฒนธรรมเพื่อการอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม โดยยึดหลักทางสายกลาง หรือมัชฌิมาปฏิปทา และมีมุมมองต่อธรรมชาติที่อิงอาศัยกันด้วยธรรมตามหลักอภิปัจจยา เห็นได้จากการดำรงชีวิตของพระสงฆ์และพุทธศาสนิกชน ต้องยึดหลักสันโดษและความพอเพียง พระสงฆ์จะมีข้อวัตรปฏิบัติที่เรียกว่าวินัย ที่เน้นการปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างเหมาะสม และมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย สันโดษทั้งนี้ ในทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง สิ่งแวดล้อมที่ดีเอาไว้ แม้ไม่ได้กล่าวโดยตรงถึงคำนี้ แต่ก็มีศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียง นั่นก็คือคำว่า ปฏิรูปเทสวาสะ หมายถึง การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร ในภาษาสมัยใหม่ก็คือ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี⁴ หรือการอยู่ในประเทศอันควร ชื่อว่า ปฏิรูปเทสวาสะ บริษัท 4 ย่อมเที่ยวไป บุญกิริยาวัตตุภีทาน เป็นต้น ย่อมเป็นไป คำสอนของพระศาสดามีองค์ 9 ย่อมรุ่งเรืองในประเทศใดประเทศนั้นชื่อว่าประเทศอันควร การอาศัยอยู่ในประเทศอันควรนั้น พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมงคล เพราะเป็นปัจจัยแห่งการทำบุญแห่งสัตว์ทั้งหลาย⁵ ดังนั้น กล่าวได้ว่า ความหมายของสิ่งแวดล้อม คือ สิ่งใกล้ชิดกับชีวิตมนุษย์ รวมทั้งการอยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

² งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยทางมานุษยวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542, หน้า 36.

³ งามพิศ สัตย์สงวน, หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2551), หน้า 102.

⁴ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม, หน้า 3.

⁵ คณะกรรมการแผนกตารา, มงคลสูตรที่แปล เล่ม 1, พิมพ์ครั้งที่ 15, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550), หน้า 127.

สำหรับความหมายของคำว่า “สิ่งแวดล้อม” ในทางพระพุทธศาสนา คือ สิ่งที่มีสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ ทั้งในด้านการดำรงชีวิต เป็นที่อยู่อาศัย เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งยารักษาโรค และเป็นสถานที่ที่เหมาะสมแก่การอบรมพัฒนาตนเองเพื่อบรรลุเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา รวมทั้งเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้และสัมผัสไม่ได้ ทั้งทางประสาทสัมผัสและทางใจ สรุปได้ว่า ความหมายของคำว่า “ปฏิรูปเทสวาสะ” หมายถึง การอยู่ในประเทศหรือถิ่นที่เหมาะสมที่ควร หรือการอยู่ในประเทศอันควร และการอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ซึ่งสิ่งแวดล้อมที่ดีแต่ละแห่งจะมีบทบาทและทำหน้าที่แตกต่างกัน เช่น เป็นที่เหมาะสมแก่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ต้นไม้ แม่น้ำ สัตว์ต่าง ๆ รวมทั้งพืชสมุนไพรต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปราสาท อาคาร บ้านเรือน เป็นต้น

2. ความหมายของคำว่า “นิเวศวิทยา”

คำว่า “นิเวศ” “นิเวศน์” แปลว่า ที่อยู่ บ้าน วัง ส่วนคำว่า “นิเวศวิทยา” มาจากคำภาษาอังกฤษว่า “Ecology” คือ วิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับถิ่นที่อยู่และสิ่งแวดล้อม ในทางมานุษยวิทยา หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับการดัดแปลงวัฒนธรรมของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อม⁶ ตามรากศัพท์มีต้นกำเนิดมาจากภาษากรีก 2 คำ คือ Oikos และ Logos คำว่า Oikos มีความหมายว่า “บ้าน หรือ ที่พักอาศัย” ส่วนคำว่า Logos มีความหมายว่า “การศึกษา” เมื่อรวมศัพท์ทั้งสองเข้าด้วยกันจึงมีความหมายว่า เป็นการศึกษาถึงสิ่งมีชีวิตในที่พักอาศัยของมัน (The study of organisms in their homes) คำว่า Ecology นี้มักจะให้ความหมายในการศึกษาเชิงวิทยาศาสตร์ว่าเป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของชีวิตกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ และความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมของมัน⁷

คำว่า “นิเวศวิทยา” เริ่มใช้ในจดหมายเหตุของเฮนรี ทรอว์ (Henry Thoreau) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1858 ต่อมา ไรเตอร์ (Reiter) ได้นำคำนี้มาใช้ในผลงานของเขาซึ่งพิมพ์ไว้เป็นหลักฐานในปี ค.ศ. 1865 แม้ว่านิเวศวิทยาได้แยกตัวออกมาจากชีววิทยาแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่เป็นที่รู้จักและสนใจกันเท่าที่ควร จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1866 นักสัตววิทยาท่านหนึ่งคือ เอิร์น เฮกเคิล (Ernst Haeckel) ได้นำเอาคำนี้ขึ้นมาใช้ในความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างสัตว์กับสิ่งแวดล้อมทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต และได้นิยามไว้ว่า “นิเวศวิทยา เป็นการศึกษาที่เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์สิ่งต่าง ๆ อย่างประหยัดของธรรมชาติ คือ การศึกษาสังเกตความสัมพันธ์ทั้งหมดของสัตว์กับสิ่งแวดล้อมที่เป็นอินทรีย์วัตถุ (สิ่งที่มีชีวิต) และอนินทรีย์วัตถุ (สิ่งที่ไม่มีชีวิต)”⁸ นับเป็นการแผ้วถางแนวทางการศึกษาทางนิเวศวิทยาให้แก่นักวิทยาศาสตร์ที่สนใจในรุ่นต่อมา จนยกย่องให้ เอิร์น เฮกเคิล (Ernst Haeckel) เป็นบิดาแห่งวิชานิเวศวิทยาและเป็นผู้ก่อตั้งศาสตร์ทางด้านนี้

งามพิศ สัตย์สงวน กล่าวว่า นิเวศวิทยาเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญด้านการผสมกลมกลืนอย่างมีดุลยภาพของระบบนิเวศ (Ecological Harmony) มีการสร้างระบบใหม่บนพื้นฐานของการสร้างความสัมพันธ์อย่างมีดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์ด้วยกัน โดยถือว่าเป้าหมายสูงสุด คือ การ

⁶ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, 2546), หน้า 592.

⁷ มนัส สุวรรณ, นิเวศวิทยาของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2539), หน้า 14.

⁸ Heywood, I., *Social Theories of Art: A Critique*, (New York: New York University, 1998), pp. 267 - 283.

สร้างความยั่งยืนของระบบนิเวศ การพัฒนาความเจริญทางด้านวัตถุควรดำเนินควบคู่ไปกับการพัฒนาความเจริญทางด้านจิตใจ ความเจริญทางเทคโนโลยีมีผลทั้งด้านบวก (Positive) และด้านลบ (Negative) จึงควรใช้เทคโนโลยีอย่างระมัดระวัง พร้อมทั้งยึดถือหลักการที่ว่า ทรัพยากรธรรมชาติมีปริมาณจำกัด ความสามารถในการรองรับของระบบนิเวศ (Natural Carrying Capacity) ความสามารถในการดูดซับมลภาวะมีขีดจำกัด (Tolerant Limit) การอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงมีความหมายยิ่งต่อการส่งมอบมรดกธรรมชาติ (Natural Heritage) ให้แก่คนรุ่นต่อไป (Next Generation)⁹

จากคำนิยามต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้พอสรุปได้ว่า นิเวศวิทยา คือการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตกับปัจจัยแวดล้อมทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตในธรรมชาติ ทำให้เกิดความสัมพันธ์จนเป็นระบบเรียกว่า ระบบนิเวศ (Ecosystem)

3. ความหมายของคำว่า “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม”

เมื่อนำคำว่า “นิเวศวิทยา” มารวมกับคำว่า “วัฒนธรรม” จึงมีความหมายว่า วัฒนธรรมของมนุษย์ในการปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อม ดังนั้น “นิเวศวิทยาวัฒนธรรม” (Cultural Ecology) จึงหมายถึง การศึกษาการปรับตัวของมนุษย์ต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคม การปรับตัวของมนุษย์ในที่นี้หมายถึงกระบวนการที่มนุษย์ปรับสภาพร่างกาย การดำรงชีวิตและสังคมวัฒนธรรมเพื่อที่จะให้มีชีวิตรอดภายใต้สภาพแวดล้อมอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ จะเป็นการศึกษาลักษณะของการใช้เทคโนโลยี ระบบเศรษฐกิจ และการจัดระเบียบทางสังคมภายใต้ประสบการณ์ทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งอาจศึกษาในมิติประวัติศาสตร์หรือสิ่งที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน ข้อถกเถียงสำคัญคือ สังคมของมนุษย์ดำรงอยู่ในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างไร และสภาพแวดล้อมส่งผลต่อการจัดรูปแบบและระเบียบทางสังคมของมนุษย์อย่างไร¹⁰

จูเลียน เอช. สจิวต์ (Julian H. Steward) อธิบายว่านิเวศวิทยาวัฒนธรรมคือการศึกษาที่จะทำความเข้าใจว่ามนุษย์ปรับตัวต่อสภาพแวดล้อมอย่างไร โดยศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างสังคม เทคนิคการยังชีพ ช่วงชั้นสังคม และสภาพแวดล้อม สจิวต์เชื่อว่า สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติส่งผลต่อการเกิดวัฒนธรรมของมนุษย์¹¹ ดังนั้น เมื่อนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเป็นวิธีการศึกษาหาข้อกำหนดหรือหลักเกณฑ์ทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นผลกระทบจากการปรับตัวเข้ากับสภาวะแวดล้อมของมนุษย์แต่ละสังคม นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจึงแตกต่างไปจากนิเวศวิทยาสังคม (Social Ecology) เพราะนิเวศวิทยาวัฒนธรรมมุ่งแสวงหากฎเกณฑ์เพื่ออธิบายที่มาของลักษณะและแบบแผนวัฒนธรรมบางประการที่มีอยู่ในแต่ละสภาวะแวดล้อมมากกว่ามุ่งแสวงหากฎเกณฑ์ทั่วไปที่ใช้ได้กับทุกวัฒนธรรมและสภาพแวดล้อม สิ่งที่สำคัญที่สุดในแนวคิดนี้คือ “แก่นวัฒนธรรม” (Cultural Core) ซึ่งหมายถึง “กลุ่มของลักษณะหรือแบบแผนวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมากที่สุดกับกิจกรรมเพื่อการดำรงชีพและการจัดการทางเศรษฐกิจ”

⁹ งามพิศ สัตย์สงวน, การวิจัยทางมานุษยวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ 4, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 36.

¹⁰ นฤพนธ์ ดั่งวิเศษ, **Cultural Ecology**, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/28> [15 มีนาคม 2564].

¹¹ Julian H. Steward, **Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution**, (Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 1972), P. 3.

ทฤษฎีนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเห็นว่า ความเชื่อและการปฏิบัติต่างๆ ตามระบบวัฒนธรรมที่ดูเหมือนไร้สาระ ไม่มีเหตุผล แต่อาจมีผลในด้านการใช้ทรัพยากรอย่างมีเหตุผลก็ได้ โดยคำนึงถึงระดับของเทคโนโลยีที่ใช้เฉพาะสถานที่ด้วย เช่น การกินเนื้อวัวเป็นของต้องห้ามของชาวฮินดูทั้งที่ความอดอยากอาจมีไปทั่วอินเดียนั้น มาร์วิน แฮร์ริส (Marvin Harris) อธิบายสิ่งเหล่านี้ว่า การห้ามกินเนื้อวัวมีความหมายว่า วัวมีไว้ใช้ลากคันไถ หากไม่มีวัวก็จะไม่อาจทำการเกษตรได้ ดังนั้น ข้อห้ามทางศาสนาจึงเป็นการเพิ่มความสามารถของสังคมเกษตรกรรมในระยะยาว และกล่าวว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม คือ การศึกษาการทำสงครามกันของกลุ่มชนสมัยบรรพกาล (Primitive Warfare) เพื่อที่จะอธิบายว่า สงครามเป็นกลไกหนึ่งในการปรับสมดุลของจำนวนประชากรให้เหลือพอที่จะสามารถอาศัยอยู่ในระบบนิเวศหนึ่งๆ ได้อย่างเหมาะสม¹² ส่วนคลิฟฟอร์ด กีทซ์ (Clifford Geertz) ได้ศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของวิถีการเกษตรในอินโดนีเซีย และได้เขียนหนังสือเรื่อง "Agricultural Involvement" ได้ชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของระบบนิเวศที่มีต่อโครงสร้างสังคม หัวใจที่สำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ การรวมเอาระบบสังคม วัฒนธรรมและสถานะทางชีววิทยาเข้าด้วยกันในการศึกษาพัฒนาการของสังคม¹³

สรุปได้ว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวคิดทางมานุษยวิทยาแนวหนึ่งที่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม โดยเน้นถึงอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมว่าเป็นตัวกำหนดกระบวนการวิวัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม ดังที่ จูเลียน เอช. สจิวต์ (Julian H. Steward) ได้อธิบายแนวความคิดแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมว่า เป็นการศึกษากระบวนการปรับตัวของสังคมภายใต้อิทธิพลของสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการศึกษาวิวัฒนาการหรือการเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการปรับตัว (Adaptation) ของสังคม แนวความคิดนี้มองสังคมในลักษณะเป็นพลวัตหรือเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเปลี่ยนแปลงเป็นผลมาจากการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อม โดยมีพื้นฐานสำคัญคือ เทคโนโลยีการผลิตโครงสร้างสังคม และลักษณะของสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นเงื่อนไข นิเวศวิทยาวัฒนธรรมนี้ จะช่วยให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างประชากร สิ่งแวดล้อมทางสังคม และลักษณะทางกายภาพในสังคมได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ในลักษณะที่เป็นองค์รวมในระบบความสัมพันธ์ของมนุษย์และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม ซึ่งครอบคลุมกระบวนการก่อเกิดการดำรงอยู่ พัฒนาการความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงทางด้านต่างๆ ของสังคมและวัฒนธรรม ไม่แยกส่วน นับแต่ความเป็นองค์รวมของมตจิตใจ จิตวิญญาณ กับกายภาพและวัตถุ ระบบสังคมและสิ่งแวดล้อมธรรมชาติ ระบบสิ่งแวดล้อมทางชีวภาพ ระบบความรู้และเทคโนโลยี ระบบความเชื่อและสิ่งศรัทธา ศาสนา และศิลปะ

4. พื้นฐานแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของตะวันตก

สาเหตุพื้นฐานของปัญหาในระบบนิเวศทั้งหลายอยู่ที่กระบวนทัศน์ (Paradigm) ของมนุษย์ รวมทั้งระบบความสัมพันธ์ในด้านต่างๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น (Life-Support System) ในขณะเดียวกันปัจจัยทางสังคม สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีก็เป็นตัวกำหนดกระบวนทัศน์ด้วย ในโลกปัจจุบันมนุษย์ดำเนินชีวิตในโลกแห่งวัตถุ

¹² Harris, M.. **Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture**, (London: Hutchinson & Co. 1975), pp. 83-107.

¹³ Clifford Geertz, **Agricultural Involvement: The Process of Agricultural Change in Indonesia**, (Berkeley: University of California Press, 1963), pp. 158-161.

ที่มีเทคโนโลยีช่วยตอบสนองความต้องการที่ไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ เทคโนโลยีเหล่านั้นเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการถ่วงดุลผลประโยชน์จากธรรมชาติ ครอบครองและควบคุมธรรมชาติตามอำเภอใจของมนุษย์ จนกระทั่งเกิดวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติขึ้นและทวีความรุนแรงเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ความเจริญก้าวหน้าที่มนุษย์ได้นิยามและนำมาเป็นบรรทัดฐานในการพัฒนาทั่วโลกนั้นล้วนอยู่บนกระบวนทัศน์ของมนุษย์ที่มีต่อโลกในแบบเดียวกัน และกระบวนทัศน์เหล่านี้เองที่เป็นต้นเหตุที่แท้จริงของวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติที่เป็นอยู่ กระบวนทัศน์ต่อโลกและจักรวาล ต่อการเกิด ชีวิตและความตาย ต่อความสัมพันธ์ระหว่างตนเองและผู้อื่น และที่สำคัญคือกระบวนทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับส่วนที่เหลือในโลกธรรมชาติ มีนักวิชาการส่วนหนึ่งเชื่อว่าต้นเหตุสำคัญของวิกฤตการณ์ทางธรรมชาติ คือทัศนคติหรือกระบวนทัศน์ของมนุษย์ที่มองความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับโลกธรรมชาติในรูปลักษณะของการที่มนุษย์เป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเองกับธรรมชาติที่เป็นเพียงวัตถุ ที่มีอยู่เพื่อให้มนุษย์นำมาปรนเปรอความต้องการ และเมื่อกระบวนทัศน์เป็นเช่นนี้ ความรู้ทางเทคโนโลยีก็ถูกนำมาใช้เพื่อจัดการกับโลกตามกระบวนทัศน์ดังกล่าว¹⁴

ในด้านปรัชญาเกิดคำถามทางจริยศาสตร์ซึ่งเป็นสาขาหนึ่งของปรัชญาว่า มนุษย์ควรมีหน้าที่หรือความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ มนุษย์มีพันธะทางจริยธรรมต่อสิ่งแวดล้อมหรือไม่ อย่างไร ซึ่งเป็นคำถามที่ขยายขอบเขตด้านจริยธรรมไปสู่สิ่งอื่นที่ไม่ใช่มนุษย์ ทำให้เกิดการอภิปรายในเรื่องของคุณค่าในตัวเองของชนิดพืชพันธุ์ต่างๆ (Intrinsic value of species) กระทำที่มีศีลธรรมไม่เฉพาะแต่การกระทำที่เกี่ยวข้องกับสิ่งมีชีวิตเท่านั้น แต่รวมถึงการกระทำกับสิ่งไม่มีชีวิตด้วย ซึ่งอยู่ในหัวข้อเรื่องจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมและจริยธรรมในเชิงนิเวศ (Environmental ethics, Moral ecology)

แนวคิดจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมที่สำคัญ ได้แก่ (1) จริยศาสตร์ที่มีเทพเจ้าเป็นศูนย์กลาง (Theocentric Ethics) (2) จริยศาสตร์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Anthropocentric Ethics) (3) จริยศาสตร์ที่ไม่ถือว่ามีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง (Non-anthropocentric Ethics) (4) จริยศาสตร์ที่ถือระบบนิเวศเป็นศูนย์กลาง (Eco-Centric Ethics) และ (5) จริยศาสตร์ที่ถือหลักองค์รวม (Holistic Ethics)¹⁵

เมื่อพิจารณาแบบความสัมพันธ์ระหว่าง “มนุษย์” กับ “ต้นไม้” ในระบบจริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมในทางตะวันตก สามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มแรก เรียกว่า Anthropocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่มีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง กลุ่มที่สอง เรียกว่า Non-anthropocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่ไม่ถือว่ามีมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งสามารถแบ่งออกไปอีกเป็น 2 กลุ่มที่น่าสนใจ คือ (1) กลุ่ม Biocentric Ethics คือ แนวคิดจริยศาสตร์ที่มีชีวิตเป็นศูนย์กลาง และ (2) กลุ่ม Deep Ecology คือ แนวคิดแบบนิเวศวิทยาเชิงลึก¹⁶ อาจเรียกจริยศาสตร์แนวมนุษย์ไม่ใช่ศูนย์กลางนี้อีกอย่างว่า “จริยศาสตร์แนวนิเวศเป็นศูนย์กลาง” (Ecocentric Ethics)¹⁷ หรือ “จริยศาสตร์แนวองค์รวม” (Holistic Ethics)¹⁸ ทั้งนี้ส่วนหนึ่งของทฤษฎีเป็นการ

¹⁴ เนื่องน้อย บุญเนตร, จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537), หน้า 4.

¹⁵ Des Jardins, Joseph R., **Environmental Ethics: An introduction to environmental philosophy**, (United States of America: Wadsworth Publishing Company, 1997), p. 10.

¹⁶ Joseph R., Desjardins, **Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy**, (Boston: Wadsworth, 1997), p. 10.

¹⁷ ปิยะมาศ ใจไฝ, “แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงจิตวิญญาณของสาทิต กุมาร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2552), หน้า 18-34.

แสวงหาโลกทัศน์ต่อสิ่งแวดล้อมใหม่หรือตีความแนวคิดเดิมใหม่ เพื่อเป็นจุดยืนทางความคิดหรือพื้นฐานทางทฤษฎีในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ลงลึกถึงระดับโมโนสำนึกทางจริยธรรมของมนุษย์

นักนิเวศวิทยาเชื่อว่า สาเหตุพื้นฐานของการล่มสลายของระบบนิเวศมาจากความเชื่อในการเมืองที่นำเสนอโดยพรรคการเมืองแบบเก่าที่มองว่า ระบบการเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์นั้นสามารถสร้างความเจริญเติบโตทางวัตถุได้อย่างไม่มีขีดจำกัด วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้ ระบบเศรษฐกิจและการเมืองทั้งฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวา ต่างก็มุ่งไปสู่ความเป็นอุตสาหกรรม และการที่ประเทศพัฒนาแล้วนำของเสียมาทิ้งไว้ในประเทศกำลังพัฒนาที่มีกฎหมายหรือข้อบังคับเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมยังไม่ชัดเจน¹⁹ ดังนั้น จึงได้มีการตั้งคำถามต่อคำว่า “พัฒนา” ว่า เป้าหมายสุดท้ายของการพัฒนาคืออะไร และหลังจากนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงแนวคิดการพัฒนาโดยการใช้คำว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืน” (Sustainable Development) เป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนก็คือ ต้องการให้ความเชื่อหรือสมมุติฐานแบบเดิมที่ความสัมพันธ์ของมนุษย์เป็นมิตรกับธรรมชาติได้กลับมาสู่ระบบคิดของคนส่วนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง ถ้าหากมนุษย์ต้องการที่จะอยู่รอดอย่างยั่งยืน มนุษย์จะต้องเคารพหรือยอมรับแนวคิดของนิเวศวิทยาที่มองว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบนิเวศที่มีความซับซ้อนในชีวลัยและที่สำคัญก็คือ มนุษย์ต้องช่วยกันรักษาสมดุลของชีวลัย ความยั่งยืนนั้นไม่เพียงแต่ให้แสงสว่างในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่ยังเสนอวิธีการหรือทางเลือกในการทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ดังเช่นที่ อี. เอฟ. ชูมัคเกอร์ (E. F. Schumacher) เสนอแนวคิดเรื่อง จิวแต่แจ้ว (Small is Beautiful)

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Eco-centric) ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศทั้งระบบ มีปรากฏในแนวคิดของนักธรรมชาติวิทยา อย่างกลุ่มของ กิลเบิร์ต ไวท์ และ เฮนรี เดวิด ธอโร ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก่อนที่จะเริ่มมีการใช้คำว่า “นิเวศวิทยา” โดยสภาพพฤกษศาสตร์นานาชาติ รวมไปถึงทฤษฎีวิวัฒนาการของชาร์ล ดาร์วิน ที่เสนอเหตุผลทางชีววิทยาว่า ทุกชีวิตมีความเกี่ยวเนื่องกัน และมนุษย์ก็ไม่ได้มีอะไรพิเศษไปกว่าชีวิตอื่นๆ บนโลก ดังนั้น มนุษย์จึงควรอ่อนน้อมตัวเองลง²⁰

สรุปได้ว่า แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) ก็คือแนวคิดที่ศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นระบบสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เป็นรูปแบบของการอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่สามารถสังเกตได้โดยตรง มีหลักฐานที่สามารถอ้างอิง และสามารถวัดได้อย่างตรงไปตรงมา วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่ประกอบด้วย ความคิดที่เข้าร่วมกัน วิธีคิด กฎระเบียบ และมีความหมายอันเป็นยอมรับกันในสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลาย เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเลือกที่จะอยู่ในวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ และเรารู้ว่าจะเลือกไม่ทำหรือทำสิ่งใด เป็นวิธีการที่มนุษย์กำหนดมาตรฐานและใช้วางแผนสำหรับการตัดสินใจในสิ่งที่ต้องการทำ โดยเฉพาะในระบบนิเวศทางวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิด

¹⁸ เทพพร มังธานี, “จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธจริยศาสตร์”, วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์, (19 ตุลาคม-ธันวาคม 2544): 9.

¹⁹ Coenen H. J. M., & Halfacre, C., **Environmental Risk Perception, Income, and Ethnicity: Does the Netherlands Have An Environmental Justice Problem? American Political Science Association Annual Meeting in Atlanta**, (Georgia: University of twente Publication, 1999), p. 2.

²⁰ เนื่องน้อย บุญเนตร, จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก, หน้า 61 – 69.

ที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยฝีมือของมนุษย์เอง

5. นิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เริ่มตั้งแต่การถือกำเนิดของศาสนาผู้ก่อตั้ง นั่นคือเจ้าชายสิทธัตถะทรงมีพระประสูติกาลใต้ต้นสาละ ดอกบานสะพรั่ง ณ สวนลุมพินีวัน ต่อมาวันหนึ่งพระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระราชบิดาพร้อมด้วยราชบริวารเสด็จไป ประกอบพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ ทรงนาพระราชโอรสไปด้วย ให้พระราชโอรสประทับนั่ง ณ ใต้ต้นหว่า พระราชโอรสทรงนั่งสมาธิกำหนดลมหายใจเข้าออก บรรลุปฐมญาณ เวลาต่อมาเจ้าชายสิทธัตถะได้เสด็จออกจากพระราชวังไปทรงถือบวชเป็นนักบวชที่ริมฝั่งแม่น้ำ อโนมาณี และศึกษา ณ สำนักของอาฬารดาบสกับอุทกดาบส ซึ่งตั้งอยู่ท่ามกลางป่าเขาลำเนาไพร ต่อจากนั้นเสด็จไปบำเพ็ญเพียร ณ อุรุเวลาเสนานิคม ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เมื่อตรัสรู้แล้วเสด็จไปแสดงธรรมโปรดปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดสัตว์โลกเป็นเวลา 45 พรรษา แล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน ณ ภายใต้นต้นสาละคู่ ในป่าไม้สาละ²¹

เนื่องจากคำว่า ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้เป็นคำที่ปรากฏในพระไตรปิฎก แต่โดยการพิจารณาถึงลักษณะของสภาพแวดล้อมหรือสภาวะแวดล้อมของสิ่งต่างๆ ตามที่ดำรงอยู่ มีความสัมพันธ์กับสิ่งอื่น ในลักษณะพึ่งพิงอาศัยกัน รวมถึงการตีความตามศัพท์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ซึ่งมีความสอดคล้องกับนักวิชาการศาสนาได้กำหนดไว้ จึงพอสรุปความหมายของสิ่งแวดล้อมได้ดังนี้

จากข้อความข้างต้น สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย ดังนั้นหากพิจารณาในมิติความสำคัญของสิ่งแวดล้อมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นไปเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมแบบองค์รวม โดยการสร้างความกลมกลืนของกาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ ให้ได้รับการตอบสนองตามความจำเป็น และเพียงพอต่อความต้องการ นอกจากนี้ยังหมายถึงการบูรณาการความรู้ด้านต่างๆ การจัดสิ่งแวดล้อมให้เกิดสมดุลกับวิถีชีวิตมนุษย์ หรือกล่าวได้ว่า การจัดสิ่งแวดล้อมที่ดีที่มีผลต่อการดำเนินชีวิตที่ดีของคนนั่นเอง

ในภาษาบาลีมีศัพท์ที่แสดงลักษณะของสิ่งแวดล้อมอยู่หลายศัพท์ เช่น คำว่า “บริวาร” ซึ่งหมายถึงสิ่งแวดล้อม ของสมทบ และสิ่งประกอบรวม²² ตัวอย่างเช่น ผ้าบริวาร บริวารกฐิน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี วนอุทยาน มีต้นไม้ ดอกไม้ พืชพรรณต่างๆ และมีสัตว์นานาชนิด เป็นสิ่งประกอบรวม ส่วน ป. หลงสมบุญ²³ กล่าวว่า ปริชาร หรือบริวาร หมายถึง เครื่องล้อม เครื่องห้อมล้อม หรือ เครื่องแวดล้อม

จากความหมายของบริวาร หรือปริวาร ข้างต้น สามารถนำมาอธิบายลักษณะของการแวดล้อมซึ่งกันและกันของสิ่งต่างๆ ดังที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิวรรค²⁴ ได้ว่า “ก็บริวาร (เครื่องแวดล้อม) พระผู้มีพระภาคเจ้า

²¹ พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา), สารนิพนธ์พุทธศาสนวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554), หน้า 10.

²² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 11, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2548), หน้า 109.

²³ ป. หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ 2, (ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า 547.

²⁴ มหามกุฏราชวิทยาลัย, วิสุทธิวรรคแปล ภาค 1 ตอน 1, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535), หน้า 72.

ตรัสว่า บริหาร ดังปรากฏในพระบาลีว่า พระนครเป็นสถานที่อันเขาล้อมดัดแล้ว ด้วยนครบริวาร 7” ข้อความข้างต้นนี้ หมายถึง เมืองที่มีกำแพงเมืองยาว สูงใหญ่ ล้อมรอบไว้ถึง 7 ชั้น ซึ่งกำแพงมีความหมายตรงกับสิ่งแวดล้อม เพราะมีลักษณะโอบเมืองไว้ในวงรอบของตน และทุกสิ่งที่อยู่ภายในกำแพงเมืองต่างก็มีกำแพงและสิ่งอื่นๆ เป็นสิ่งแวดล้อมตนเอง

นอกจากนั้นแล้วยังมีคำที่ใช้ใกล้เคียงในภาษาบาลีอีก 3 คำ คือ

1. อาราม โดยพยัญชนะแปลว่า “เป็นที่มารื่นรมย์” โดยอรรถ แปลว่า “สวน” เพราะในสมัยพุทธกาลนั้นพุทธศาสนิกชนนิยมถวายสวนให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ เช่น เวฬุวันนาราม เป็นสวนที่พระเจ้าพิมพิสารถวายให้เป็นที่ประทับแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ หรือ พระเชตะวันนาราม สวนที่อนาถบิณฑิกเศรษฐีถวายแก่พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์สาวก เป็นต้น

2. อาวาส โดยพยัญชนะแปลว่า “ที่อยู่” ซึ่งเป็นความหมายที่กว้าง แต่ถ้าจะจำกัดขอบเขตให้แคบลงว่า หมายถึงวัด ก็ต้องมีภิกษุศัพท์ เป็นคำจำกัดความข้างหน้าว่าภิกษุณมวาโส แปลว่า ที่อยู่ของภิกษุสงฆ์คือวัด โดยอรรถในอภิธานปิฎก แปลว่า เรือน เป็นไวยากรณ์ของคำว่า ชร เป็นต้น

3. วิหาร นั้นโดยพยัญชนะ แปลว่า ที่อยู่คล้ายกับอาวาส แต่ตามพระวินัย เช่น ในมหัลลสิกขาบทที่ต้นแห่งสังฆาภิเสสและในอนุศาสน์ ท่านหมายเอาสิ่งปลูกสร้างเป็นหลังและสังเกตในที่ทั่วไปดูเหมือนเป็นสิ่งก่อสร้างด้วยอิฐ ปูน คือ แต่เพราะวิหารนั้นสร้างไว้ในที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกว่า วิหาร คล้ายกับคำว่าวัดในภาษาไทย²⁵

ดังนั้น สามารถกล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมในทางพระพุทธศาสนานั้นมีความหมายอยู่ 2 นัยยะ กล่าวคือ ความหมายในลักษณะกว้าง และความหมายในลักษณะแคบ โดยในความหมายที่กว้างนั้น หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวมนุษย์ รวมทั้งตัวมนุษย์เองด้วย ก็เป็นสิ่งแวดล้อมของสิ่งอื่นๆ ด้วยเช่นกัน ส่วนในความหมายแคบ นั้นหมายถึงธรรมชาติที่แวดล้อมมนุษย์และมีความสัมพันธ์ กับมนุษย์ในแง่ต่างๆ นั่นคือ เป็นที่อยู่อาศัย เป็นอาหาร เป็นเครื่องนุ่งห่ม เป็นแหล่งของยารักษาโรค เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือแม้กระทั่งเป็นสถานที่ในการฝึกอบรมพัฒนาตน เป็นต้น จึงสามารถสรุปได้ว่า ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อม หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่แวดล้อมกัน และมีความสำคัญในการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในระบบนิเวศนั้นๆ

6. ประเภทของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา

ระบบนิเวศ ประกอบด้วย กลุ่มสิ่งมีชีวิตที่อาศัยอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกัน ที่ต้องพึ่งพากันโดยทางตรงและทางอ้อม ในขณะเดียวกันก็มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อการประกอบอาชีพ ห่วงโซ่อาหาร และพัฒนาวัฒนธรรม เนื่องจากมนุษย์มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่นๆ แต่เป็นความสัมพันธ์แบบองค์รวม ทั้งด้านชีววิทยา จิตวิทยา สังคมวิทยา และวัฒนธรรม ซึ่งเรียกว่า นิเวศวิทยาวัฒนธรรม โดยเริ่มจากความสัมพันธ์โดยตรงในระดับจุลภาค มนุษย์ปฏิสัมพันธ์ด้วยระหว่างพัฒนาการมนุษย์ โครงสร้างมีลักษณะเป็นเครือข่าย และจะมีความสัมพันธ์เป็นแบบทางอ้อมมากขึ้นเรื่อยๆ จนถึงระดับมหภาค ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงจัดแบ่งระบบนิเวศในพระพุทธศาสนาออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ คือ ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) และระบบนิเวศทางวัฒนธรรม (Cultural Ecosystems) มีรายละเอียดดังนี้

²⁵ สมเด็จพระธีรญาณมุนี, “คุณวัด”, วารสารใบลาน, (ฉบับที่ 5, 2528): 10.

1. ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) ในทางวิทยาศาสตร์ได้มีการแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ สิ่งมีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิตที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติที่มีการเปลี่ยนแปลงของสสารและมีการถ่ายทอดพลังงานระหว่างกันด้วยความสัมพันธ์แบบต่าง ๆ มีการแบ่งประเภทกว้างๆเป็นระบบนิเวศทางบก น้ำจืด บรรยากาศหรือทะเล ความแตกต่างจะเกิดจากธรรมชาติของสภาพแวดล้อมทางกายภาพที่ไม่เหมือนใครสร้าง ความหลากหลายทางชีวภาพในแต่ละประเภท และมีการเพิ่มเติมต่อมา คือ ระบบนิเวศเทคนิค (Technoecosystems) ซึ่งเป็นระบบนิเวศที่ได้รับผลกระทบหรือเป็นผลจากกิจกรรมของมนุษย์²⁶ แต่ในที่นี้ ผู้เขียนแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Natural Ecosystems) และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems)

2. ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems) ในทางวิทยาศาสตร์ แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. ผู้ผลิต (Producer) คือ พวกที่สามารถนำเอาพลังงานจากแสงอาทิตย์มาสังเคราะห์ อาหารขึ้นได้เอง จากแร่ธาตุและสารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ได้แก่ พืชสีเขียว แพลงค์ตอนพืช และแบคทีเรียบางชนิด พวกผู้ผลิตนี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นส่วนเริ่มต้นและเชื่อมต่อระหว่างส่วนประกอบที่ไม่มีชีวิตกับส่วนที่มีชีวิตอื่น ๆ ในระบบนิเวศ

2. ผู้บริโภค (Consumer) คือ พวกที่ได้รับอาหารจากการกินสิ่งที่มีชีวิตอื่นๆ อีกทอดหนึ่งได้แก่พวกสัตว์ต่าง ๆ แบ่งได้เป็น ผู้บริโภคปฐมภูมิ (Primary Consumer) เป็นสิ่งมีชีวิตที่กินพืชเป็นอาหาร เช่น กระต่าย วัว ควาย และปลาที่กินพืชเล็ก ๆ ฯลฯ ผู้บริโภคทุติยภูมิ (Secondary Consumer) เป็นสัตว์ที่ได้รับอาหารจากการกินเนื้อสัตว์ที่ กินพืชเป็นอาหาร เช่น เสือ สุนัขจิ้งจอก ปลากินเนื้อ ฯลฯ และผู้บริโภคตติยภูมิ (Tertiary Consumer) เป็นพวกที่กินทั้งสัตว์กินพืช และสัตว์กินสัตว์ นอกจากนี้ยังได้แก่สิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระดับขั้นการกินสูงสุดซึ่งหมายถึงสัตว์ที่ไม่ถูกกินโดยสัตว์อื่น ๆ ต่อไป เป็นสัตว์ที่อยู่ในอันดับสุดท้ายของการถูกกินเป็นอาหาร เช่น มนุษย์

3. ผู้ย่อยสลาย (Decomposer) เป็นพวกไม่สามารถปรุงอาหารได้ แต่จะกินอาหารโดย การผลิตเอนไซม์ออกมาย่อยสลายแร่ธาตุต่าง ๆ ในส่วนประกอบของสิ่งที่มีชีวิตให้เป็นสารโมเลกุลเล็กแล้วจึงดูดซึมไปใช้เป็นสารอาหารบางส่วน ส่วนที่เหลือปลดปล่อยออกไปสู่ระบบนิเวศ ซึ่งผู้ผลิตจะสามารถเอาไปใช้ต่อไป จึงนับว่าผู้ย่อยสลายเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้สารอาหารสามารถหมุนเวียนเป็นวัฏจักรได้²⁷

7. หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม แบ่งออกเป็น 2 หลักการใหญ่ ๆ คือ (1) หลักการนิเวศวิทยาวัฒนธรรมตามหลักสัปปายะ 7 และ (2) หลักนิเวศวิทยาตามหลักภาวนา 2 มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

²⁶ Odum, E. P.; Barrett, G. W., **Fundamentals of Ecology**, 5th Edition, (Georgia: Thomson Brooks Cole, 2005), p. 598.

²⁷ Ecological Society of America, "Biodiversity and Ecosystem Functioning: Maintaining Natural Life Support Processes", **Issues in Ecology**, (Number 4, Fall 1999): 5.

ในทางพระพุทธศาสนาไม่มีข้อมูลที่น่าเสนอเกี่ยวกับรูปแบบของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมโดยตรง แต่ในพระไตรปิฎก ได้เสนอหลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม เพื่อให้เกิดระบบนิเวศที่เหมาะสมแก่การดำรงชีวิตและการบำเพ็ญธรรม คือ หลักสัปปายะ 7

“สัปปายะ” หมายถึง มีประโยชน์ก่อให้เกิดความเจริญ เป็นธรรมที่มีอุปการะต่อการศึกษาและปฏิบัติ²⁸ หมายถึง ธรรมอันเป็นที่สบาย 7 อย่าง²⁹ สิ่งทีสบาย สภาพเอื้อ สิ่งทีเกื้อกูล สิ่งทีเอื้อต่อการอยู่ดีและการที่จะพัฒนาชีวิต สิ่งทีเหมาะสมกัน อันเกื้อหนุนในการเจริญภาวนาให้ได้ผลดี ช่วยให้มีสมาธิตั้งมั่น ไม่เสื่อมถอย³⁰ ความสะดวก ความเหมาะสม ความเกื้อกูล ความสราญ ในคำไทย ใช้ว่า สบาย คำว่าใช้สัปปายะ หมายถึง สิ่งทีเหมาะสม สิ่งทีสนับสนุนเกื้อกูล ส่งเสริมหรืออำนวยความสะดวกสบายเกิดความคล่องตัวในการเป็นอยู่ในการทำความคิด เช่น ในการบำเพ็ญเพียรหรือทำกรรมฐาน³¹ มี 7 อย่าง คือ 1) อवासสัปปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) 2) โจรสัปปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) 3) ภัตสัปปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) 4) บุคคลสัปปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) 5) โภชนสัปปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) 6) อุตสัปปายะ (อุณหภูมิมเป็นที่สบาย) และ 7) อิริยาบถสัปปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย)³²

นอกจากนี้ ยังมีหลักภาวนา 4 ด้วย ซึ่งหลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมภายในตามหลักภาวนา 4 เป็นแนวคิดในการพัฒนากายกับจิตของบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ โดยใช้หลักภาวนา 4 สามารถแบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ (1) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมทางกาย ได้แก่ กายภาวนา (Physical Development) เป็นการฝึกอบรมตนเอง และศีลภาวนา (Social Development) การฝึกอบรมพฤติกรรมทางด้านสังคม (2) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมทางจิต ได้แก่ จิตตภาวนา (Emotional Development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ภาวนา (Wisdom Development) การฝึกอบรมด้านปัญญา

8. รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ

รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ พบว่า รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ มี 2 ด้าน คือ รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการภายนอกตามหลักสัปปายะ 7 และรูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการภายในตามหลักภาวนา 4 มีเป้าหมาย 2 ประการ คือ เป้าหมายทางกาย ได้แก่ ปัจจัย 4 และเป้าหมายทางใจ ได้แก่ ผัสสะ 6 เพื่อจัดถิ่นที่อยู่ของมนุษย์ให้เป็นปฏิรูปเทศ มีรูปแบบสรุปได้ดังนี้

1) รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการตามหลักสัปปายะ 7 ประกอบด้วย

1.1) อवासสัปปายะ ได้แก่ การอนุรักษ์ศาสนสถานในรูปแบบเอกลักษณ์ท้องถิ่น, การจัดสร้างเสนาสนะใหม่ที่คงเอกลักษณ์ดั้งเดิม และการจัดสร้างเสนาสนะที่สอดคล้องกับธรรมชาติ

²⁸ อ.จ. สุตตก.อ. (บาลี) 3/38/179.

²⁹ พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ 6, (กรุงเทพมหานคร: ธนาพรส, 2548), หน้า 220.

³⁰ พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ 16, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551), หน้า 209 – 210.

³¹ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), คำว่าดี, (กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2548), หน้า 1090.

³² พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, หน้า 220-222.

1.2) โคจรสัปปายะ ได้แก่ เส้นทางเดินทางมีความสะดวก, ทางสัญจรภายในวัดมีป้ายบอกทางชัดเจน และทางสัญจรภายในวัดมีความสะอาดปลอดภัย

1.3) ภัตตสัปปายะ ได้แก่ แหล่งเรียนรู้มีความหลากหลาย, การสื่อสารประชาสัมพันธ์มีหลายช่องทาง และมืองค์ความรู้ที่น่าสนใจศึกษา

1.4) ปุคคสัปปายะ ได้แก่ การบริหารบุคลากรมีระบบระเบียบชัดเจน, การมีเครือข่ายภายนอกให้ความร่วมมือ และการมีผู้นำเป็นที่เคารพศรัทธา

1.5) โภชนสัปปายะ ได้แก่ โภชนาการถูกสุขลักษณะ, น้ำอุปโภคบริโภคมีความเพียงพอ และมีการบำบัดของเสียอย่างเป็นระบบ

1.6) อุตสัปปายะ ได้แก่ ความเป็นสภาพทางธรรมชาติ, มีภูมิอากาศดี และมีสิ่งแวดล้อมที่ดี

1.7) อิริยาปถสัปปายะ ได้แก่ สถานที่เปลี่ยนอิริยาบถมีความหลากหลาย, สถานที่ท่องเที่ยวมีความน่าสนใจ และสาธารณูปโภคมีความเพียงพอ

2) รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการตามหลักภาวนา 4 ประกอบด้วย

2.1) กายภาวนา ได้แก่ กิจวัตรประจำวันแก่ผู้เข้าพักอาศัยมีความชัดเจน, อุปกรณ์เครื่องใช้ในการดูแลตัวเองครบเพียงพอ และมีการกำหนดการสำรวจระวังอันตรายของผู้พักอาศัย

2.2) ศิลภาวนา ได้แก่ กฎระเบียบในการอยู่อาศัยเคร่งครัด, ความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่คณะและการอาศัยอยู่ร่วมกับชุมชน/หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2.3) จิตตภาวนา ได้แก่ กิจกรรมการฝึกสมาธิมีแนวทางชัดเจน, การควบคุมดูแลจากผู้ดูแลอย่างใกล้ชิด และประสิทธิผลของการพัฒนาจิต

2.4) ปัญญาภาวนา ได้แก่ กิจกรรมการพัฒนาปัญญามีความชัดเจน, แหล่งเรียนรู้ด้านปัญญามีความลุ่มลึก และประสิทธิผลของการพัฒนาปัญญา

สรุปได้ว่า รูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนำแนวคิดหรือวิธีคิด 2 แนวทางหลัก คือ แนวทางที่ 1 คือ การอนุรักษ์ทรัพยากร (Conserving resources) เพื่อนำมาพัฒนาหลักสัปปายะ 7 ซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับผู้บำเพ็ญธรรมหรือผู้อยู่อาศัยในวัด เพื่อนำไปสู่แนวทางที่ 2 คือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Exploiting resources) เพื่อนำมาสู่การพัฒนาตนเองของผู้บำเพ็ญธรรมหรือผู้อยู่อาศัย เพื่อก่อให้เกิดสถานที่อยู่อาศัย กล่าวคือเป็นปฏิรูปเทศที่แท้จริง

9. บทสรุป

สรุปได้ว่า แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) เป็นแนวคิดที่ศึกษาวัฒนธรรม ซึ่งเป็นระบบสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เป็นรูปแบบของการอยู่อาศัยและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่สามารถสังเกตได้โดยตรง มีหลักฐานที่สามารถอ้างอิง และสามารถวัดได้อย่างตรงไปตรงมา วัฒนธรรมเป็นแนวคิดที่ประกอบด้วย ความคิดที่ใช้ร่วมกัน วิธีคิด กฎระเบียบ และมีความหมายอันเป็นยอมรับกันในสังคมที่มีอยู่อย่างหลากหลาย เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถเลือกที่จะอยู่ในวัฒนธรรมที่กำหนดไว้ และเรียนรู้ว่าจะเลือกไม่ทำหรือทำสิ่งใด เป็นวิธีการที่มนุษย์กำหนดมาตรฐานและใช้วางแผนสำหรับการตัดสินใจในสิ่งที่ต้องการทำ

โดยเฉพาะในระบบนิเวศทางวัฒนธรรม เป็นแนวคิดที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการดำรงชีวิตอย่างยั่งยืน เป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติควบคู่ไปกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยฝีมือของมนุษย์เอง นิเวศวิทยาวัฒนธรรมก็คือ การสร้างความสมดุลระหว่างแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมในบริบทเช่นนี้จะไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันของสิ่งแวดล้อมกับมนุษย์ การสร้างความตระหนักถึงสิ่งแวดล้อม เป็นสิ่งที่นิเวศวิทยาวัฒนธรรมจะเข้ามาจัดการเพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับสภาพแวดล้อมที่มนุษย์อาศัยอยู่นั่นเอง

แนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนา มีความหมายถึงสิ่งที่เรียกว่า บริหารหรือบริหาร คือ สิ่งที่อยู่แวดล้อมกันทั้งสิ่งที่เป็นธรรมชาติและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งส่งผลต่อการดำรงชีวิตและการพัฒนาทางจิตวิญญาณของมนุษย์ ซึ่งนิเวศวิทยาวัฒนธรรมในพระพุทธศาสนานั้นยังหมายความรวมถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสภาพแวดล้อมที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น และสภาพแวดล้อมในแต่ละแห่ง มีความสำคัญที่แตกต่างกัน เช่น สภาพแวดล้อมที่มีลักษณะสงบ เยียบสงบ เหมาะเป็นที่บำเพ็ญเพียร สภาพแวดล้อมที่ประกอบด้วยพืชหลากหลายชนิด ก็เป็นแหล่งของยารักษาโรค เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยที่เรียกว่าได้ว่าเป็น ปฏิรูปเทสวาสะ คือมีระบบนิเวศที่ดีสำหรับการอยู่อาศัยและใช้ปฏิบัติธรรม และยังต้องประกอบด้วยกัลยาณมิตรหรือคนดี หากสถานที่ใดไม่เหมาะสมและไม่มีคนดีหรือกัลยาณมิตร สถานที่นั้นก็ยังไม่ได้ชื่อว่า ปฏิรูปเทสวาสะ เพราะปฏิรูปเทสวาสะมีความหมายครอบคลุมถึงถิ่นที่อยู่ที่เหมาะสมสำหรับมนุษย์ และเป็นสถานที่ที่เกื้อกูลต่อการอบรมพัฒนาตนเองด้วย

ประเภทของระบบนิเวศในพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ คือ (1) ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural Ecosystems) ประกอบด้วย ระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ไม่มีชีวิต (Abiotic Natural Ecosystems) และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่มีชีวิต (Biotic Natural Ecosystems) ได้แก่ พืช นิยาม (Biological Laws) คือ กฎธรรมชาติที่ครอบคลุมความเป็นไปในพันธูกรรม และจิตนิยาม (Psychic Laws) คือ กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิตและเจตสิก (2) ระบบนิเวศทางวัฒนธรรม (Cultural Ecosystems) ประกอบด้วย ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม (Material Culture Ecosystems) และ ระบบนิเวศทางวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม (Non- Material Culture Ecosystems)

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมภายนอกตามหลักสัปายะ 7 เป็นแนวคิดในการพัฒนาปรับปรุงที่อยู่อาศัยหรือวัดให้เป็นสถานที่ให้เป็นที่สบายและเหมาะสมเกื้อกูลกับบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ 7 ด้าน คือ 1) อาวาสสัปายะ (ที่อยู่อาศัยเป็นที่สบาย) 2) โคจรสัปายะ (แหล่งอาหารเป็นที่สบาย) 3) ภัตตสัปายะ (ถ้อยคำเป็นที่สบาย) 4) บุคคลสัปายะ (บุคคลเป็นที่สบาย) 5) โภชนสัปายะ (อาหารเป็นที่สบาย) 6) อุตสัปายะ (อุณหภูมิมืดเป็นที่สบาย) และ 7) อิริยาบถสัปายะ (การเคลื่อนไหวเป็นที่สบาย)

หลักการของแนวคิดนิเวศวิทยาวัฒนธรรมภายในตามหลักภาวนา 4 เป็นแนวคิดในการพัฒนากายกับจิตของบุคคลที่อยู่อาศัยและบุคคลที่เข้ามาใช้ประโยชน์ โดยใช้หลักภาวนา 4 แบ่งออกเป็น 2 แนวทาง คือ (1) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมทางกาย ได้แก่ กายภาวนา (Physical Development) เป็นการฝึกอบรมตนเอง และศีลภาวนา (Social Development) การฝึกอบรมพฤติกรรมทางด้านสังคม (2) นิเวศวิทยาวัฒนธรรมทางจิต ได้แก่ จิตตภาวนา (Emotional Development) เป็นการฝึกอบรมด้านจิตใจ ภาวนา (Wisdom Development) การฝึกอบรมด้านปัญญา

วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2564)

ส่วนรูปแบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรมเชิงพุทธบูรณาการ ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการนำแนวคิดหรือวิธีคิด 2 แนวทางหลัก คือ แนวทางที่ 1 คือ การอนุรักษ์ทรัพยากร (Conserving resources) เพื่อนำมาพัฒนาหลักสัปปายะ 7 ซึ่งเป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาในการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมกับผู้บำเพ็ญธรรมหรือผู้อยู่อาศัยในวัด เพื่อนำไปสู่แนวทางที่ 2 คือ การใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Exploiting resources) เพื่อนำมาสู่การพัฒนาตนเองของผู้บำเพ็ญธรรมหรือผู้อยู่อาศัย เพื่อก่อให้เกิดสถานที่อยู่ที่น่าอยู่อาศัย กล่าวคือ เป็นปฏิรูปเทศที่แท้จริง

10. เอกสารอ้างอิง

คณะกรรมการแผนกตารา. **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม 1**. พิมพ์ครั้งที่ 15. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2550.

งามพิศ สัตย์สงวน. **การวิจัยทางมานุษยวิทยา**. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

_____. **หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2551. เทพพร มังธานี. "จริยศาสตร์สิ่งแวดล้อมตามแนวพุทธจริยศาสตร์". **วารสารมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์**. (19 (1) ตุลาคม-ธันวาคม 2544): 9.

นฤพนธ์ ตังวิเศษ. **Cultural Ecology**. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://www.sac.or.th/databases/anthropology-concepts/glossary/28> [15 มีนาคม 2564].

เนื่องน้อย บุญเนตร. **จริยศาสตร์สภาวะแวดล้อม โลกทัศน์ในพุทธปรัชญากับปรัชญาตะวันตก**.

กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2537.

ป. ปลงสมบุญ. **พจนานุกรม มคอ-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. ม.ป.ท., ม.ป.ป..

ปิยมาศ ใจไฟ. "แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงจิตวิญญาณของสาทิต कुमार". **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2552.

พระพุทฺธโฆสเถระ. **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลและเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: ธนาพรส, 2548.

พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ. ปยุตโต. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 16.

กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2551.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **คำวัด**. กรุงเทพมหานคร: เลียงเชียง, 2548.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, 2548.

พระศรีคัมภีร์ญาณ (สมจินต์ สมมาปัญญา). **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต**. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2554.

มนัส สุวรรณ. **นิเวศวิทยาของมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2539.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **วิสุทธิมรรคแปล ภาค 1 ตอน 1**. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2535.

วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 (มกราคม-เมษายน 2564)

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์
พับลิเคชั่น, 2546.

สมเด็จพระธีรญาณมุนี. “คุณวัด”. วารสารใบลาน. (ฉบับที่ 5, 2528): 10.

อง.สตตท.อ. (บาลี) 3/38/179.

Clifford Geertz. **Agricultural Involvement: The Process of Agricultural Change in Indonesia**.

Berkeley: University of California Press, 1963.

Coenen H. J. M., & Halfacre, C.. **Environmental Risk Perception, Income, and Ethnicity: Does
the Netherlands Have An Environmental Justice Problem? American Political
Science Association Annual Meeting in Atlanta**. Georgia: University of twente
Publication, 1999.

Des Jardins, Joseph R.. **Environmental Ethics: An introduction to environmental philosophy**.

United States of America: Wadsworth Publishing Company, 1997.

Ecological Society of America. “Biodiversity and Ecosystem Functioning: Maintaining Natural Life
Support Processes”. **Issues in Ecology**. (Number 4, Fall 1999): 5.

Harris, M.. **Cows, Pigs, Wars and Witches: The Riddles of Culture**. London: Hutchinson & Co.
1975.

Heywood, I. **Social Theories of Art: A Critique**. New York: New York University, 1998.

Joseph R., Desjardins. **Environmental Ethics: An Introduction to Environmental Philosophy**.

Boston: Wadsworth, 1997.

Julian H. Steward. **Theory of Culture Change: The Methodology of Multilinear Evolution**. Urbana
and Chicago: University of Illinois Press, 1972.

Odum, E. P.; Barrett, G. W.. **Fundamentals of Ecology**. 5th Edition. Georgia: Thomson Brooks Cole,
2005.

“The ‘environment’ is where we live; and development is what we all do in attempting to improve
our lot within that abode. The two are inseparable”. United Nations Environment
Programme, **Global Environment Outlook GEO environment for development 4**.
United Nations Environment Programme in 2007, Valletta: Progress Press LTD, 2007.